

Tanulmány

Földes Györgyi¹

CSONT JUDITH – SZÁNTÓ JUDIT – PÁL JUDIT
– Egy munkásmozgalmi életút avantgárd vonásai² –

Csont Judith, avantgárd költő

A 20-as években meglehetősen nagy az ínség magyar avantgárd nőírókból. Az egyetlen, akinek a nevét ekkor a *Ma* oldalain Újvári Erzszi mellett megtaláljuk, Csont Judith, aki pedig nem más, mint akit későbből főként Szántó Juditként és József Attila élettársaként ismerünk, illetve amennyiben még tudunk életrajzi adatokat, leginkább munkásmozgalmi alakként hallhattunk róla. Ehhez képest érdekes, hogy avantgárd – és abban az időszakban kivételes helyzetű, mert a *Mában* egyedüli nőként szereplő – szerző is egyúttal, egészen pontosan költő, a *Mában* publikált szövege ugyanis egy expresszionista-aktivista hangoltságú vers. Kérdés tehát, hogy mit keres a folyóiratban Szántó Judit, hogyan, milyen szálakon kötődött az avantgárd mozgalomhoz, mennyiben tekinthető(k) egyáltalán avantgárdnak ekkori tevékenysége, annak bizonyos mozzanatai.

Először is egy fontos tény: Szántó Juditnak nem ismerjük más avantgárd szövegét. Pál Judit néven meséket publikál, majd József Attilával való együttélésének idején, illetve jóval későbből van pár verse, a PIM-ben található hagyatékában őriznek néhány nem publikált kéziratot tőle (1949-ből és keltezés nélkül): ezekben a lírai, kicsit szentimentális, a lányához és Lesznai Annához címzett versekben avantgárd jegyeknek már nyoma sincs.³ Minden bizonnyal csupán próbálkozás volt ez az avantgárd költemény a részéről, viszont – mint látni fogjuk – mégsem meglepő kezdeményezés, hiszen beleillik egyéb – alapvetően munkásmozgalmi és a baloldali avantgardistákkal való együttműködés jegyében is végzett – tevékenységei sorába.

Kezdjük magával a publikációval: Csont Judith *Jaj! Emberek...* című költeménye 1922. március 15-én jelenik meg az az évi 3. számban,⁴ s nem lesz érdektelen, hogy

¹ A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete Modern Magyar Irodalmi Osztályának tudományos munkatársa.

² A tanulmány részét képezi hamarosan megjelenő *Avantgárd nőírók* című könyvemnek (Budapest: Balassi Kiadó, 2020).

³ Szántó Judit versei, Budapest, 1949. júl. 29. és k. n. – PIM V.3482/63/1–17.

⁴ CSONT JUDITH, „Jaj! Emberek...”, *Ma* 7, 4. sz. (1922): 56.

a következő (5–6.) számban olvasható egy bizonyos Csont Ádám nevű költő dadaista képverse *Kivégeznek* címmel⁵ – mint láttuk, a Csont Judith név Szántó Juditot fedi, a Csont Ádám pedig akkori férjét, Szántó Gyulát, azaz azt a szerzőt, aki később Hidas Antal néven lesz ismert baloldali költőként és íróként. Az utóbbinak szintén ez az egyetlen „fellépése” a folyóiratban, de más lapokban jelenik meg avantgárd jellegű szövege.

Már ezek az adatok is számos kérdést vetnek fel: például, hogy ez a kettős, párhuzamos álnévhasználat utal-e hangsúlyosan az ő pár mivoltukra, vagy hogy párverssé teszi-e a szövegeket. Először is, megemlítenéd, hogy mindketten meglehetősen flexibilisen kezelték a nevüket, számos névváltozat köthető a személyükhöz. Szántó Juditot eredetileg Ludmann Júliaként anyakönyvezték törvénytelen gyermekként, anyja vezetéknevén – de néha írta Ludmanként is –, majd – mivel apja elismerte saját gyermekének – Czvechó Juliannának/Júliának is nevezte magát. 1919-ben ismerkedett meg férjével, de 1924-es válásuk után is többnyire a Szántó Gyuláné, illetve a Szántó Judit nevet viselte. Csehszlovákiában használta a Csont Judith szerzői nevet, később, Magyarországon Pál Judit néven is írt, illetve így lépett fel szavalóként az *Új Föld*-esteken. A József Attilával való együttélése alatt olykor József Attilánaként mutatkozott be (viszont visszautasította a vele való házasság lehetőségét). Előszeretettel használ írói álneveket Szántó Gyula is (az állandósult Hidas Antal álnéven és a Csont Ádámon kívül is). Kassán például használta néha a Kovács József nevet is, gyakran egy-egy népdal vagy induló névtelensége mögé bújt, s később, a 100% időszakában idegennek ható (kvázi)anagrammákat csinált a nevéből,⁶ afrikai, kínai, arab hangzású neveket, hogy egy-egy fiktív „gyarmati költő” maszkjában mondja el a „gyarmati” (értsd: proletár-)lét panaszait, lázadjon, fenyegetsen a „fehérek” ellen (a „fehér” e szövegekben átvitt jelentésben volt értendő, nem a borszínre, hanem a politikai meggyőződésre utalt). Ami a *Mában* megjelenő verseket illeti, nyilván játék is volt a Csontként szereplés gesztusa mindkettőjük részéről, bár Hidas egy rádióinterjúban később arra hivatkozott, hogy gyakran a politikai tartalom miatt nem vállalta nyomtatásban saját nevét⁷ – s ez igaz lehetett Szántó Juditra is ebben az időszakban (a polgári életben való bizonytalan névhasználatát illetően nyilván inkább identitáskeresése lehetett az ok).

Mindamellet a Csont család nem csak kettejükből állt, volt egy harmadik tagja is, Csont Péter, aki velük szervezte a proletkult eseményeket Kassán, és aki nem sokkal később kivándorolt az USA-ba, ott lett a szakszervezet egyik fontos szereplője, illetve aktív részt vállalt az ottani baloldali kulturális életben mint kritikus és szavalóművész. (1921-ben még együtt szerveztek proletárgyermekeknek kirándulós

⁵ CSONT Ádám, „Kivégeznek”, *Ma* 7, 5–6. sz. (1922): 17.

⁶ Például Tom Shad, *Hianszan*.

⁷ „Hidas Antal beszél – Tóbiás Áron kérdezi”, PIM CD00039/1.

mesedélutánokat,⁸ de Csont Péter 1922-ben már biztosan kint tartózkodott New Yorkban).⁹ Botka Ferenc Csont Pétert, úgy tűnik, egy Leitner László nevű fiatal emigránssal azonosítja, legalábbis a „Csont család” harmadik tagjának őt jelöli meg, bár a PIM névtér és az Emigráns Írók Lexikona Csont Pétert nem álnévként, hanem eredeti névként tünteti fel¹⁰ – ha ez utóbbit fogadjuk el, akkor a Szántó házaspár vette fel az ő nevét. (Botka állítására nincs írásos bizonyíték, de ő még gyakran a kortársak – többek között éppen Szántó Judit – szóbeli tájékoztatása alapján dolgozott, állításai nehezen ellenőrizhetőek. Viszont Jász Dezső visszaemlékezésében is Csont Pétert emlegeti mint kassai kulturális munkásszervezőt, s az illető – mint azt a New York-i *Új Előre* című lap programajánlói tanúsítják – Amerikában is Csont Péter néven lépett fel emigráns esteken. Botka szerint Leitner László mindenesetre Hidassal és Szántó Judittal együttesen kint Kassán ismerkedik a modern európai lírával, német és cseh expresszionista költők műveivel, közösen olvassák a *Mát*, az *Akasztott Embert*, az *Egységet*, sőt Hidassal közösen írnak anonim módon népdalutánezeteket.)¹¹

Bár Csont Judith és Csont Ádám névválasztásában tetten érhető tehát egyfajta játékos gesztus, a két vers mégiscsak a *Ma* két egymásutáni számában jelenik meg, nem egymás mellett. Minthogy Kassák ebben tekintetben elég puritán volt, valószínűleg nem szerethette a szerelmi kapcsolatokra épülő játékot a folyóirat oldalain, vagy az is elképzelhető, Hidas képversét a következő számba akarta rendezni, ahol több ilyen szerepelt (mert bár Szántó Judit végig nagybetűs írásmódjával szintén játszott a tipográfiával, költeménye nem tekinthető képversnek).

Mivel ekkoriban Mácza János meghívására – aki egyszerre a *Ma* munkatársa és a *Kassai Munkás* szerkesztője – Hidas Antal a *Kassai Munkás* egyik (irodalmi) szerkesztőjeként dolgozik, és a lapban mások mellett több Kassák-művet is megjelentetnek, feltételezhető, hogy az ekkori munkakapcsolat jegyében ő küldte el a *Mának*

⁸ 1921 nyaratól egy hirtelen ötletből kiindulva – amelynek azonban példái lehettek a Tanácsköztársaság gyermekmozgalmi és nemzetközi kísérletek is – mesedélutánnal egybekötött kulturális kirándulásokat rendeznek gyermekek számára, amelyekre egyszerre 700–800 főt visznek magukkal. A túrákat Mácza, Hidas Antal és Csont Péter szervezi, Szántó Judit – másokkal együtt – segít a gyerekek kísérésében. A kirándulás korántsem ideológiamentes természetesen, a játék mellett „vörös” agitációs meséket és költeményeket mondanak nekik, amiben Szántó Judit is aktívan részt vesz (mindamelllett nem feltétlenül szocialista vagy kommunista szerzőktől használnak fel műveket, Tolsztoj-, Dosztojevszkij- és Strindberg-szövegeket is mondanak).

⁹ Lásd az *Új Előre* című New York-i baloldali lap rendszeres kulturális értesítőit, 1922-től egészen 1927-ig.

¹⁰ Csont Péter. Adatbázis: Magyar életrajzi index (Név); Magyar Emigráns Írók és Műveik. Egységesített név: Csont Péter. Születés/Halálozás: –1963. Foglalkozás: újságíró, lapszerkesztő. Halálozási hely: Los Angeles (USA, California). Pontos halálozási dátum: 1963. I. 20. Tanulmányok/Karrier: 1957–60: A Tény szerk.-je. Tagság: Magyar Újságírók Szövetsége. Lakhely: USA. Forrás: *PIM Névtér*.

¹¹ BOTKA Ferenc, „Kassai évek”, *Kortárs* 11, 4. sz. (1967): 571–573, 571.

saját és felesége műveit; de az is elképzelhető, hogy mivel Kassán éppen 1922. március 19-én tartanak aktivista estet¹² Kassák és Simon Jolán fellépésével, a *Ma* munkatársai a szervezési munkálatok folyamán fogadták el a bemutató előkészítésében részt vállaló fiatal pár szövegeit, vagy éppen fordítva, a két jeles vendég várható érkezése inspirálta Szántó Juditot és Hidast egyáltalán e költemények megírására.

Ugyanakkor még egy figyelemfelkeltő mozzanat: hosszú évtizedekkel később Kassák a *Szénaboglya*ban úgy emlékszik, Szántó Judittal Kassán találkozott először: „mikor fiatal asszony volt, éppen kisbabáját dajkálta, hogy beléptünk hozzájuk Hidas Antalék lakásába”.¹³ Ebből egyrészt kiderül, Kassák nem őt látogatja meg mint a *Ma* egyik szerzőjét, potenciális szerzőjét¹⁴ vagy mint szavalót, a kultúrestek egyik szervezőjét, hanem a férjét – s idős korában sem ekként emlékszik vissza rá. (Más szerepeket köt hozzá az adott szövegrészben: a fiatal nőhöz az édesanyját, aztán „József Attila Juditját”, végül a túlságosan vonalas, kritikátlan kommunistaét, akivel nem érdemes barátkozni.) De ebből a naplójegyzetből nem csupán az látszik, az idős Kassáknak már nem jut eszébe, hogy Szántó Judit szerzőjük is volt, hanem hogy éppen 1921 végén vagy 1922-ben járt fent náluk (Szántó Éva – Szántó Judit és Szántó Gyula közös lánya –, aki 1921 őszén született, ebben az időszakban volt kisbaba): talán éppen ezen találkozás alkalmával szervezték meg a fent említett kassai fellépést, vagy éppen Kassák és Simon Jolán a fellépés alkalmával látogatott el a családhoz – az első esetben az is lehetséges, hogy ekkor beszéltek meg a két vers publikálását.

Kettejük közül Szántó Judit műve jelent meg előbb, bár ő amúgy nem nagyon ambicionálhatta az avantgárd költőszerepet azzal az egyetlen verssel. A költemény csupa nagybetűvel szedve jelent meg a lapban, talán az erős érzelmi töltetet illusztrálóan:

Csont Judith

JAJ! EMBEREK
 CÉRNASZÁLON LIBEG A SZIVÜNK
 FÉLNI FÉLNI FÉLNI!!!
 EGYMÁSHOZ CSOMÓSODUNK
 ÉS BIZONY
 AZ IDŐ BIZONYTALANSÁGÁT RETTEGJÜK

¹² Mint a *Kassai Munkás* (illetve *Munkás*, mivel a lap éppen 1922-ben váltott nevet) folyamatos híradásából megtudhatjuk, eredetileg március 12-re tervezték az estét, de aztán az előadás egy hetet csúszott.

¹³ KASSÁK Lajos, *Szénaboglya* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó–Kassák Emlékmúzeum, 1988), 183–184.

¹⁴ Ebből a megjegyzésből nem tudható biztosan, hogy eddigre már a *Ma* szerzője is volt-e, mindezenetire Éva lánya 1921 őszén születik, a verse pedig 1922. március 15-én jelenik meg.

Ó
 APÁM PÁLINKÁS SZÁJA
 MÁR RÉG FENEKETLEN KÚTBA ESETT
 ÉN ASSZONY KÉT MAROKKAL
 HURKOLOM A FONALAT
 JAJ! MERT
 MINDEN DOLOG ELAKADT A MAGASBAN
 TESTVÉR!!!
 HIDD EL:
 MINDEN SZERETETNEK MI ADJUK
 A RITMUSÁT
 ODAKÜNN PEDIG MEGAKADT MEGAKADT
 MEGAKADT
 ODAKÜNN
 ÉJJEL
 KÉT GYERTYA KÖZT
 A HEGYEKBŐL IDE TEKERŐDZIK A CSÖND

Szántó Judit költeménye értelmezhető úgy is, mint amely a Tanácsköztársaság bukását követő krízisről vagy az emigránsok élethelyzetéről szól (félelemről, elakadásérzésről), s mint ilyen, a testvériség eszméjét képviseli a baloldali gondolatot is propagáló aktivizmus szellemében; de ennél általánosabb egzisztenciális szorongás is kiérezhető belőle. Ennek megfelelően – férje dadaista kísérletével szemben – az érzelmeket, indulatokat, hangulatokat követni szándékozó expresszionista versnyelv jellemző rá, felkiáltásokkal, ritmusával (például az elakadást ténylegesen elakadással, ismétlésekkel érzékelteti). A költemény nem rosszabb színvonalú, mint a *Mában* szintén csak egy-két szöveget publikáló más szerzők szövegei, de nem feltétlenül emelkedik ki ezek tömegéből. A mű mint egyszeri produkció, kísérlet, amit aztán a szerző nem folytatott tovább, arra utal, hogy Szántó Judit olvasta, ismerte az avantgárd verstermést, s jó érzéssel ő is létrehozott egyet azok példájára – ám nem a legújabb, a dadaista, hanem a tízes évekből továbbvitt poétikát követve.

Hidas Antal – akinek szintén egyetlen publikációja ez a *Mában*, s egyáltalán, tisztán avantgárdnak tekinthető sajtóorgánumban – teljesen más szöveget alkot: szótagokból, szótöredékekből, artikulálatlan felkiáltásokból álló dadaista képverse, a *Kivégeznek* nyelvi „értelmetlenségével” – az avantgárd költemények azon csoportját, amelybe ekként e vers tartozik, Derék Pál kifejezésével élve „digitális-analógiásnak” nevezhetjük¹⁵ – mintha az élet értelmetlenségét lenne hivatott kifejezni a közeledő halál perspektívájából vagy éppen a halál bekövetkeztével fellépő tudati szétesést, amelynek kontextust adhat a harsogó, ide-oda dülöngélő betűkkel szedett

¹⁵ Vö. DERÉKY Pál, *A vasbetontorony költői: Magyar avantgárd költészet a XX. század második és harmadik évtizedében* (Budapest: Argumentum Kiadó, 1992).

cím, illetve néhány szó („lépek”, „életöszön”, „kapu”). Botka Ferenc – főként ez utóbbi aspektusra építve – a dadaizmus felé közeledő pszichológiai képversnek nevezi az alkotást.¹⁶ (Mindez korántsem jelenti azt, hogy ne lehetne politikai felhangokat kihallani a kivégzés-témából is, tekintve az adott történelmi időszakot.) A költemény szerves módon épül be az 1922. májusi *Mába*, amely színes borítójú, több képverset is tartalmazó duplaszám (más szerzők: Enders Ervin, Sugár Andor) – ugyanakkor szerkesztési szempontból helyet kaphatott volna az előző számban is, felesége mellett, hiszen abban volt olvasható Huelsenbeck *Dadaizmus* című cikke.

Érdekességképpen megemlíthetjük: a sors iróniája, hogy a dada megszületésének huszadik évfordulóján az erdélyi publicista, Huzella Ödön a *Magyar Lapok*ban megjelent satirikus írásában éppen Szántó (Csont) Judit versét pécézi ki mint ezen „izmus” egyik elrettentő példáját, bár inkább a dadaizmus hanyatló, attól elkülönülő ágához köti, viszont úgy, hogy a nem igazán dadaista Kassák és a valójában meglehetősen ismeretlen Beaudouin mellett emlegeti, mint mások – jórészt erdélyi írók – által vakon követett mestert. Az újságíró szerint a dadaizmus „handabandázásaival” tévút, a dadaista költők szövegei „zagyvalékok”, „pedig mondanivalójuk értékes is lehetett volna”. Erdélyi illetőségű irodalomkritikusként mindenestre le-
szögezi:

„Az ardeali »önálló« irodalmi megmozdulások ideje is a Dadaizmus kimúlásának korára, a húszas évek elejére esett. Akadtak ugyan itt is Kassák-utánpótlók, Nicolas Beaudouin-majmolók és Csont Judit-másolók, de azok a kiizzadt vers- és novellaszörnyek csak megdöbbsent visszautasítására találtak.”¹⁷

A furcsaság egyrészt onnan származik, hogy a kissé felületes, mélyebb ismeretekkel nem rendelkező szerző – pedig az irányzat történetének fontos nemzetközi mozzanatairól tudott – éppen csak belelapozott abba a *Ma*-számba, ahol Csont Judit szövege szerepelt: itt találta meg Huelsenbeck dadaizmus-cikkét is,¹⁸ és a még ott megjelenő szerzők nevét automatikusan beidézte.¹⁹ Másrészt, mint ahogy számos kortársa szemében is, a „dadaista” jelző egy volt számára az „érthetlennel”, a „halandzsával”, és e kategóriába valójában bármelyik avantgardista befért.²⁰

¹⁶ BOTKA, „A kassai proletkult irodalmi tevékenysége”, *Irodalmi Szemle* 6, 5. sz. (1963): 544–548, 544.

¹⁷ HUZELLA Ödön, „Húszesztendő a Dadaizmus, de már senki sem emlékszik a »művészetreformálók« vesszőparipáira”, *Magyar Lapok* 6, 146. sz., augusztus 1. (1937): 12.

¹⁸ Richard HUELSENBECK, „Dadaizmus”, ford. KUDLÁK Lajos, *Ma* 7, 4. sz. (1922): 54–56.

¹⁹ KASSÁK Lajos, „Képarcitektúra”, *Ma* 7, 5–6. sz. (1922): 52–53.; NICOLAS BEAUDOUIN, „A Koszmoszember”, ford. MEDGYES László, *Ma* 7, 4. sz. (1922): 57–58.

²⁰ Az avantgárd recepciójának beszédmódjára jellemző az „avantgárd = örült, elmebeteg, de legalábbis érthetetlen”, különösképpen pedig a „futurista = örült, elmebeteg, de legalábbis érthetetlen” asszociáció (utóbbi jelzót azonban értették általában az avantgárdra is). Lásd pl. KAPPANYOS

Szántóék *Mában* való szereplése azonban nem talált folytatásra: egy levélből, amelyet Hidas Székely Jánosnak írt Kassáról 1923. január 11-én, kiderül, a *Mát* fél éve ott hagyták (vagyis valamikor 1922 közepén) – a Hidas önéletrajzi könyvében olvasható levélrészletből azonban nem tudhatjuk távozásuk okát.²¹

Szántó Judit, mozgalmár és színésznő

Magukról a szövegekről több szót nem igazán érdemes szólni, az azonban kérdés, hogyan épül be Szántó Judit verse saját – igazán csak kevesek által ismert – munkásságába, illetve hogyan ágyazódik be egész ezen tevékenysége a munkásmozgalmi és az avantgárd mozgalmakba – akár mint egyfajta közös metszet. Mindehhez érdemes áttekintenünk Szántó Judit ekkori életkörülményeit, képzettségét is (a vers megjelenésekor 19 éves, férje 23), illetve a kassai emigrációt mint irodalomtörténeti kontextust. Hozzá kell tennünk, ennek a tevékenységnek egy jelentős része ugyanis a kassai emigrációs évekhez kapcsolódik, amikor férjével együtt mozog ebben a közegben – kicsit másodhegedűsként. Ez a mellékes pozíció adódik egyrészt a tényleges körülményekből (Hidas szerkesztő és költő, Szántó Judit viszont főállásban manikűrösként dolgozik, majd gyermeke születik, egyébként is az előadóművészi és szervezői munkának kevesebb írásos nyoma van), illetve következik minden bizonnyal a hagyományos, patriarchális férfi-női kapcsolat következményeképp leosztott szerepekből is. Utólag ráadásul még inkább így látjuk, mert Hidas önéletrajzi kötetében szinte teljesen negligálja felesége munkásságát: irodalmi-előadóművészi vagy akár mozgalmi aktivitásáról egyetlen szót sem ejt, a fiatal lányként mellékerülő Szántó Judit majdnem néma statisztaként létezik mellette.²² Pedig nem volt

András, „A futurizmus magyarországi fogadtatása”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 122, 1. sz. (2018): 46–66.

²¹ HIDAS Antal, *Szólók az időhöz* (Budapest: Magvető Kiadó, 1979), 91.

²² Szántó Juditnak egyetlenegyszer jut hosszabb jelenlét a kötetben, amikor – tekintve hogy kezdetben külön, más városban élnek a szlovenszkói emigrációban, és esélyét sem látja az összekeverülésüknek – ismerősök rábeszélésére meginog, és rövid ideig elhagyni készül párját egy másik, biztosabbnak tűnő kapcsolatért, de aztán Hidas maratoni, kétnapi-kétéjjeli türelempárbaja a rivális jelölttel eldönti a kérdést. A sztoriban Szántó Juditnak inkább csak határozatlansága, gyengesége tűnik ki – tudniillik, hogy saját érzelmei ellenére hagyja magát befolyásolni kizárólag racionális és anyagi jellegű érvek hatására, majd sírva közli, hogy ha Hidas elmegy, öngyilkos lesz –, a „főszereplője” ennek a sztorinak Hidas, aki túltéve magát sértettségén, határtalan kitarással „versenyt ül” ellenfelével a lány mellett, félve attól, hogy aki előbb távozik onnan, elveszti a szerelmi versengést. Érdekességképpen említhető, hogy Hidas más írónőkkel is hajlamos így bánni: legjobb barátjára, Székely Jánosra visszaemlékezve, annak *Mában* való megjelentekor, nem említi meg a szintén vele együtt oda érkező barátnő – a későbbi feleség – Kádár(-Karr) Erzsébetnek a férfinél még előbb közölt verseit sem – pedig Székely *Mában* való korai szereplése egyszerűen lenyűgözi. Úgy csinál, mintha a fiatalember egyedül kereste volna fel az avantgárd folyóiratot, holott Kádár-Karr Erzsébet önéletrajzi regényéből valószínűsíthető, hogy ez nem így történt, Székely a lánnyal együtt került ebbe a társaságba.

az, szervezőként, színésznőként, szavalóként is dolgozott ugyanabban a körben (többnyire élettársa – későbbi férje – költeményeit adta elő, illetve a nemzetközi munkásmozgalomban ismertté vált verseket, Gábor Andor fordításában).

Az utókor leginkább József Attila élettársaként emlékezik rá, gyakran – például az iskolai irodalomtankönyvekben – mérhetetlenül leegyszerűsített képet őrizve róla: a költőt eltartó, rá főző-mosó, megsavanyodott-kiszikkadt munkásnőét, aki képtelen szellemileg felnőni párja zsenialitásáig, vagy akár csak annak felismeréséig (ami minden bizonnyal a szocialista József Attila-kép és általában a szocialista irodalmi diskurzus eredménye: az „éhező proletár költő” mellé „nyomorgó proletár-asszony” illik). Holott Szántó Judit a kortársak pár évtizeddel későbbi visszaemlékezései szerint egyfelől manóken alkatú, ápolt, szép nő volt, szigorúsága mellett nem híján némi könnyed kacérságnak sem, másrészt, noha tényleg jellemző volt rá egyfajta ideológiai vonalasság, vitathatatlanul erős minőségérzéke volt, és ennek megfelelően igyekezett utolsó erejéig pártfogolni, segíteni a költőt, majd halála után ápolni az irodalmi hagyatékot.²³ Ennek a már összetettebb képnek a felvázolásában sokat tett Murányi Gábor Szántó Judit naplójának és visszaemlékezéseinek kiadásakor,²⁴ illetve az ehhez a kötethez írt előszóval, továbbá Valachi Anna például az „*Amit szívedbe rejtesz...*” *József Attila égi és földi szerelmei* című könyvének vonatkozó fejezetében.²⁵ Ám ők is, holott kitérnek Szántó Judit előéletének bizonyos mozzanataira, mégiscsak József Attila párjaként kezelik, emiatt munkáikban nem részletezik a korábbi, az avantgárd mozgalmakhoz köthető aktivitást, illetve azt, hogy Szántó Judit maga is alkotni vágyó, kreatív személyiség volt, még ha aztán nem is futotta ki magát. Egyedül Botka Ferenc tanulmányaiban jelenik meg életének ezen, korai korszakában, Botka viszont a szocialista irodalom-, mozgalom- és sajtótörténet narratívájába helyezi alakját: e perspektívából láttatva mint szemtanú lesz fontos, vagy legfeljebb teljesen mellékszereplőként, például Hidas Antal feleségéként. (Az Alkoholelleses Munkásszövetség – a későbbi 100% – kórusában vitt funkció szóba kerül egyes későbbi avantgárdtörténeti munkákban is, de csak egy-két mondat erejéig.)²⁶ Véleményem szerint Szántó Judit alakja leginkább talán Simon Jolánéval vethető össze, nem mintha „versenyeztetni” szeretném őket egymással: ameltett hogy hasonló, nagyjából menedzseri szerepet vállaltak párjuk mellett, leginkább szavalóművészek, kórusvezetők és színésznők mindketten (s előszeretettel szavalják

²³ 1948-ban kapja a megbízást, hogy hozza létre a József Attila-emlékgyűjteményt. A PIM tudományos munkatársaként feladata József Attila emlékének ápolása, kéziratok, dokumentumok gyűjtése. 1950-ben e munkájáért József Attila-díjat kap.

²⁴ MURÁNYI Gábor, „Előszó”, in SZÁNTÓ Judit, *Napló és visszaemlékezés*, szerk. MURÁNYI Gábor (Budapest: Noran-Kiadó 2004 Kft., 2005), 3–27.

²⁵ VALACHI Anna, „*Amit szívedbe rejtesz...*” – *József Attila égi és földi szerelmei* (Budapest: Noran Kiadó, 2006).

²⁶ SZOLLÁTH Dávid, „A forradalom rítusai: Szavalókórusok a két világháború közötti munkáskultúrában”, *2000* 20, 12. sz. (2008): 56–70, 56; JÁKFALVI Magdolna, *Avantgárd – színház – politika* (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 53–54.

élettársuk/-aik verseit – ez Szántó Juditnál három férfi, Hidas Antal, Fenyő László, József Attila esetében is megtörtént). Simon Jolán ebben a szubkulturális-amatőr közegben kivételes módon formális képzést is kapott, ezért szerzteágazóbb a tevékenysége (színésznőként kőszínházban is játszik), ezen kívül előadóművészként merészebb, radikálisabb újító, mint Szántó Judit; utóbbi érdeme viszont a szavalókórusokban végzett aktivitásának korai volta (amivel minden bizonnyal példát szolgáltatott a Munkás-kórust átvevő Simon Jolánnak is), illetve hogy ő maga is publikált avantgárd szöveget.

S elöljáróban még egyetlen vonása Szántó Judit munkásságának: előadóművészként minden pillanatban a kollektivitás részeként dolgozott, fellépései ezen kívül nem értelmezhetők – és nem is nagyon tárgyalhatók, csak ezek történetén belül, más művészek tevékenységével összekapcsoltan, illetve számolva azzal, hogy egyéni teljesítményéről épp ezért kevés adat áll rendelkezésünkre. (S az külön is kiemelendő, hogy költőként is így nyilvánul meg, tudniillik egyetlen aktivista verse is – értelemszerűen – egy kollektív individuum nevében szólal meg.)

Bár ebben a tanulmányban erre nem nyílik hosszabban lehetőség, érdemes emlékeztetnünk a szerelmi partnerkapcsolatok (és a kétnemű testvérviszonyok) ki-egyensúlyozatlan működésére, és ezeken belül a női tagok „láthatatlanná” válására, ami nem csupán a magyar, hanem a nemzetközi avantgárd mozgalomban is megfigyelhető (mely egyenlőtlenség természetesen az előző időszakok patriarchális szemléletének a terméke, de – úgy tűnik – a modernség emancipatorikus törekvései ellenére még ekkora sem számolódott fel teljesen).²⁷

²⁷ Ruth Hemus *Dada's Women* című könyve szerint a legfontosabb és vitathatatlan művészi érdemeket szerzett alkotónók teljesítménye azért is értékelődött alacsonyabbra a férfiaké mellett, azért is homályosult el hosszabb időre a jelentőségük, mert a dada történetét férfimemoárok dokumentálták, alakították (Ball, Tzara, Arp, Richter, Huelstenbeck és mások); ráadásul ebben szerepet játszott a férfiak melletti pozíciójuk is: szinte az összes jelentős női szereplő szerelmi partneri vagy testvéri viszonyban és ebből következően némileg alárendelt szerepben is kénytelen tevékenykedni: Emmy Hennings Hugo Ball partnere, Sophie Taeuber Hans Arp felesége, Hannah Höch Raoul Hausmann szeretője, Suzanne Duchamp pedig a legfiatalabb, és az egyetlen lány a Duchamp testvérek közül, Gisèle Prassinos Mario Prassinos tinédzser húga. S ugyanígy, ha valaki elolvassa Desmond Morris *Szürrealisták* című életrajzi portrészorozatát, meglepődve kell tapasztalnia, hogy az egész (eredetileg párizsi illetőségű, de aztán internacionálissá szélesedő) szürrealista csoport egy bonyolult érzelmi-kapcsolati-családi hálózatot képez szeretők, férjek, feleségek, exek és szerelmi riválisok között. A kevés expresszionista nő közül, akik egyáltalán némi játékeretet kaptak, Else Lasker-Schüler Herwarth Walden feleségéeként ír a férje által alapított *Der Sturm*-ba, Claire Goll pedig Ivan Goll házastársa. Mindennek persze oka lehet a közös érdeklődés, a szakmai ismeretségi(-baráti) háló is természetesen, nem is ismeretlen jelenség ez más művészeti-irodalmi körökben, de az avantgárdon belül még inkább szembeűnő az ilyesféle kapcsolatok gyakorisága. A Kassák mozgalomban fellépő, *A Tett*-ben és a *Máiban* publikáló magyar íróknak – Újvári (Kassák) Erzsi, Réti (Komját) Irén, Kádár-Karr Erzsébet, Csont (Szántó) Judit, illetve Simon Jolán esetében ugyanígy áll a helyzet, de mindez Magyarországon talán annyival még karakteresebben nyilvánul meg, hogy a nálunk feltűnő nőírók többnyire e

Szántó Judit (eredeti nevén tehát Ludmann Júlia) polgári iskolát végzett, majd a kommün alatt a Haris közben kozmetikustanonc lett. Saját állítása szerint ebben a munkakörében, az arisztokraták reakcióin felháborodva kedvelte meg a kommunistákat, és csatlakozott hozzájuk. A Kommün után, tizenhat éves korában ismerkedik meg későbbi férjével, Szántó Gyulával, aki elviszi a „szabóifikhez” az Almássy térre, ahol igazi közösségre talál – ebbe a baloldali csatlakozásba viszont Szántó Judit emlékei szerint belejátszottak Kassák előadásai (talán a *Ma* matinéi) is, továbbá egy, a *Ma* kiadójánál átélt – noha nem Kassákhöz fűződő – élménye.

„Meghallgattam egy pár Kassák-előadást. Felháborodva mentem be a Kassák üzletbe, ahol a kirakatban olvastam: »Dögölj meg apám, dögölj meg anyám, dögölj meg első tanítóm!« Bent ragadtam. Ott megmagyarázták, hogy nem apádról, anyádról van szó, hanem a szociális visszasságokról. Nem volt szimpatikus, de rombolt a fiatalságban. Akinek nem jutott a jóból, elfogadta a rombolást. Bennem csak a gyűlölet volt mindennel szemben. Én Jót és szépet akartam, amiből nem jutott. A kommunista tan tanított meg engem szeretni. Egy nagyobb közösség fogadott be, amely nekem hiányzott.”²⁸

Érdeemes látnunk, hogy itt éppen nem a Kassák-kör avantgárd szövegéről van szó, hanem a tőle elszakadó csoport (*1918 Szabadulás*) egy alkotójáról – Révai József a *Tizenegyedik ige* című verséről –, azon csoport egy tagjáról, melynek tagjai fontosabbnak érezték a kommunista ideológiát közvetlenül, egyenes üzenetképpen verseik alapanyagává tenni. A történettel kapcsolatban fel is merülnek bizonyos kérdések. Vajon lehetett a *Ma* kirakatában reklámmutatvány az *1918 Szabadulás* című kötetből, amelyet éppen a Kassák-mozgalommal szembe forduló, szakadár kommunista költők jelentettek meg? Nem lehetséges-e, hogy Szántó Judit utólag, már a József Attilával való viszonya fényében azért pont erre a versre emlékszik vissza, mert – éppen az idézett sorait, és lázadó attitűdjét, de nem a benne foglalt érvmenetet tekintve – hasonlít a *Tiszta szívvel* című vers szintén botránysnak ítélt soraira (bár annál előbb született)? Révai József költeménye mindenesetre így hangzik:

„Halált vonítottatok már első szemrebbenésemkor és azóta folyvást!
Emberségem a butaságba ágyaztátok!
A televény föld biztonságát megingattátok alattam.
Hát dögölj meg első tanítóm!

kapcsolatokon belül kezdenek egyáltalán publikálni: viszonyaik azonban csak részben segítik bekerülésüket, utána viszont – a férfirokonuk, párjuk árnyékában – némileg elfedik alakjukat és teljesítményüket. A modern művészetben megmutatkozó egyenlőtlen szerelmi viszonyokat illetően lásd még: Jane ALISON and Coralie MALISSARD, *Modern Couples: Art, Intimacy and the Avant-Garde* (London: Barbican Art Gallery–Tate Modern, 2018).

²⁸ SZÁNTÓ, *Napló és visszaemlékezés*, 89.

Aki mondtad: kenyérrel dobjak vissza!
 Dögölj meg apám!
 Aki mondtad: te is fulladj hisz én is fulladtam.
 Dögölj meg anyám!
 Aki mondtad: életem a zúzott szüzességed köszönése legyen.
 Hát köszönet! köszönet! köszönet!...²⁹

Ez is elképzelhető, bár felmerülnek más magyarázatok is. Az is különös a Szántó Judit-idézetben, hogy a *Mának* valójában nem volt üzlete a szó klasszikus értelmében: volt szerkesztőségük (kiállítóteremmel) a Kossuth Lajos utcában, illetve a szerkesztői-kiadói munkát gyakran Kassáknál, a Visegrád utcai lakásban végezték, aminek a másik szobájában „lakozott” a *Szabadulás*-csoport (később ott működött a frissen alakult MKP titkársága is). Elképzelhető (bár erről nincsenek visszaemlékezések), hogy a kapuban volt egy kirakatszekrény, és ott látott Szántó Judit egy kinyitott könyvet vagy nyomtatott lapot, és azt gondolta, a maisták tették ki. De ebben az esetben ki interpretálta számára a fenti módon a költeményt, melyik csoport tagjai (kiket talált éppen a lakásban)? Még egy feltételezés: Szántó Judit emlékezetében egy olyan tévedés rögzült, amely általános volt a *Szabadulás 1918* recepciójában, és amire Kassák is panaszkodott az *Egy ember életében*: mivel sok olvasó nem követte a csoport kiválását, és továbbra is a *Ma* munkatársainak tekintették őket, gyakran a folyóirat gárdájának (és Kassáknak) is címezték felháborodásukat Révai verse miatt.³⁰ Így viszont kevésbé érthető maga a „Kassák-kirakatos” történet.

Hogy mi történt pontosan, utólag már rekonstruálhatatlan. Az viszont feltétlenül érdekes – mert jellemzi Szántó Judit ön maga kijelölte pozícióját az avantgárdon belül – hogy az avantgárd melyik szárnyára asszociál a *Ma* kapcsán, milyen irányvonalat tart a maga számára meghatározónak.

²⁹ RÉVAI József, „Tizenegyedik ige”, in *1918 Szabadulás* (Budapest: Krausz, 1918), 36.

³⁰ KASSÁK, *Egy ember élete* (Budapest: Magvető Kiadó, 1974), II, 412–413. „Amióta kiváltak, semmiféle szisztematikus munkát nem végeztek. 1918 címen kis verses antológiájuk jelent meg, de ebben semmi új, semmi előrelépés nincsen. Valamivel mégis feltűnt ez a könyv. Révai Józseftől, aki nálunk csak cikkeket írt, szintén vannak benne versek. Nem is versek ezek, hideg, lapos sorok, helyenként majdnem hordószónoklat, bosszantó üres demagógia. Az egyik vers »Dögölj meg anyám, dögölj meg apám, dögölj meg első tanítóm« sorral kezdődik, és ez a sor hívta föl a könyvre a figyelmet. Olcsó siker, s ha akarjuk, ha nem, ránk is visszaveti az árnyékát. Hiába kívánták elkülöníteni magukat tőlünk, nevek szerint mint a MA munkatársaira emlékeznek az olvasók, és Révai ostoba förmedvényéért nekünk kell tartanunk a hátunkat. De ez legyen a mi legnagyobb bajunk.” Köszönöm Kappanyos Andrásnak, hogy felhívta erre a részletre a figyelmemet.

Mindamellet Hidas emlékirataiból úgy tűnik,³¹ hogy ezzel a csoporttal vannak eredetileg kapcsolatban, először Komját Aladárek segítenek a fiatal Szántó Gyulának, hogy felvegye a kapcsolatot a Mával, noha akkor ő még nem szerepel benne.

A fiatal pár előbb összeköltözik, majd – mivel fenyegetve érzi magát – hamarosan emigrál Csehszlovákiába. Szántó Judit ezt írja visszaemlékezéseiben:

„Későbbi férjemet, aki szépen szavalt, több helyen nagyon szerették, azt mondták, szebben szaval, mint Beregi Oszkár, egy nap figyelmeztették, hogy figyelik a társaságunkat, sőt egy este rendőr jelent meg férjem szüleinek a lakásán. Akkor elhatároztuk, itt nem lehet élni, megyünk világot látni. Én valamivel több 16-nál, férjem valamivel kevesebb 20-nál.”³²

Hidas Antal és Szántó Judit tehát néhány társukkal, köztük Szegi Pállal együtt átszökik a határon, s ott hányódnak különböző kisvárosokban, hol együtt, hol külön munkát vállalva.³³ Ekkor írja meg ugyanis Hidas avantgárd – ahogy ő nevezi később: „ultraexpresszionista” – stílusban *Termés* című novelláját, amiért nemcsak őt tartóztatják le, hanem Szántó Juditot és több barátjukat is, s kiutasítják őket az országból – ugyan az országot nem hagyják el, de „szétszóródnak”, s a pár csak karácsony előtt találkozik újra, majd több kitérő után Kassán, a korabeli munkásmozgalom egyik központjában kötnek ki.

A Mával való akkori kapcsolatteremtésüket tekintve a kulcsembert a Kassán élő – egyébként is kassai születésű – Mácza János lesz, aki egyszerre a kommunista párt magyar nyelvű napilapjának, a *Kassai Munkás*nak a szerkesztője és Kassák lapjának színházi szakértője is. Hidas felkeresi a városi munkáslap szerkesztőségében, hogy segítsen rajta, a „maistán” – így nevezi magát, holott addig szövege még nem jelent meg a lapban. (Egyszer már összefutottak 1919-ben a *Ma* kiállítótértermében, amikor Hidas jelentkezni akart Kassáknál a *Város a forradalomban* című versciklusával – miután barátja, Székely János is adott nekik verset –, ám a főszerkesztő helyett Máczát találta ott: ám úgy meghatódott a fontos találkozástól, hogy elfelejtette odaadni a szöveget.)³⁴ Mácza viszont ekkor már valóban közbenjár az érdekében, emigráns igazolványt (lakhatási engedélyt) szerez neki.

³¹ Hidas Antal a felesége irodalmi-előadóművészi vagy akár mozgalmi aktivitásáról nem emlékezik meg, önéletrajzi kötetében nem említi, a fiatal lányként mellé kerülő Szántó Judit egy szerelmi konfliktustól eltekintve, illetve egy utaláson kívül szlovák nyelvtudására néma statisztiként mozog mellette.

³² SZÁNTÓ, *Napló és visszaemlékezés*, 83.

³³ Negyven kilométernyi gyaloglás után érkeznek Csehszlovákiába, s előbb Rózsahegyre (Ruzsomberek) mennek, mert Hidas öccse ott van állásban. Eleinte ott dolgoznak, Hidast napszámossal veszik fel, Szántó Juditnak azonban sikerül hivatalnokként elhelyezkednie (ő egyébként tót szüleinek köszönhetően értett szlovákul is), s egy spájzban húzódnak meg egy sokgyerekes napszámossal házában.

³⁴ HIDAS, *Szólók az időhöz*, 51–52.

(Hogy Szántó Judit is ekkor kap-e, nem említi Hidas, de valószínűsíthetően igen, mert ezután sikerül elhelyezkednie a szakmájában, manikűrösként vállal munkát egy fodrásznál.)³⁵ Hidas előbb újságárusként dolgozik a *Kassai Munkás*nál, de aztán a lap felelős szerkesztője lesz (ebben a tisztségében is inkább az irodalmi rovatért felelt, a lapvezetés száalai Háy László kezében futottak össze),³⁶ s bekapcsolódik a proletkult munkájába, szaval, énekel,³⁷ akárcsak felesége. A *Kassai Munkás* – később: *Munkás* – és a mellette/mögötte kialakuló proletkult mozgalom mint közeg, ahol Szántó Judit mozgott, átmenetet jelentett a tisztán munkásmozgalmi vonal és az avantgárd között – pontosabban ekkor még, az 1920-as évek első felében az avantgárd (vizuális, poétikai stb.) nyelv részben integrálhatónak tűnik a proletkultba, mivel a proletkult, az avantgárd és a munkáskultúra egymással kölcsönhatásban működik.³⁸ Jász Dezső úgy emlékszik vissza, hogy a lap irodalmi rovata Mácza Jánosnak köszönhetően rendkívül gazdag és színes volt, s a legkevésbé sem lehetett szektásnak mondani:

„Nem tudnám megmondani, hány irodalmi vonatkozású cikk jelent meg az újságban 1920–1922-ben. Legalább ötszáz! A szerkesztőség minden tőle telhetőt elkövetett a száműzetésben élő magyar írók – Barta Lajos, Gábor Andor, Illés Béla Kassák Lajos, Révész Béla népszerűsítésére. Mácza János több szlovenszkói magyar íróat is bevont a lap munkatársai közé, köztük Juhász Árpádot, Kulcsár Miklóst és Mihályi Ödönt (aki a Mába is írt). [...] [Kassák,] akinek álláspontja a Tanácsköztársaság után sok vitára adott okot a szocialista írók között, 8 verssel, 4 cikkel, 3 regényrészlettel és egy elbeszéléssel szerepel a lap 1920–1922-es évfolyamaiban.”³⁹

Az újság szövegeit olvasva ez a megállapítás kissé túlzónak tűnik, elég erős ideológiai befolyás volt érezhető az irodalmi betétek összeállításánál, azzal együtt, hogy megjelentettek például Dosztojevszkij-novellát és Tolsztoj-mesét is; az viszont kétségtelen, hogy Mácza szerkesztéspolitikája annyiban csatlakozott az avantgárd vo-

³⁵ A lakáskörülményeik is javulnak szép lassan: „lakásunk előbb a „Kontrovác-tanyán”: egy szobában hét ágy, de csak egyért kellett fizetni. Aztán a Mészáros utcában – Szilágyi Dezső szerezte – egy éléskamra. Aztán bútorozott szoba a Rákóczi utcában, majd a Kálvária utcában egy magyar vasutas – Tarján elvtárs – akit vidékre vezényeltek, ideiglenesen, amíg vissza nem tér, átadta (Éva volt születőben) szoba-konyhás lakását.” HIDAS, *Szólok az időhöz*, 89.

³⁶ Jász Dezső, „Így kezdődött”, *Kortárs* 12, 7. sz. (1968): 1134–1140, 1136.

³⁷ BOTKA, „Kassai évek”, 571.

³⁸ Lásd előzményként például ILLÉS László, „Sozialistische Literatur und Avantgarde”, *Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae* Tom. 13, 1–2. sz. (1970): 53–64., később Oliver A. I. BOTÁR, „From the Avant-Garde to ‘Proletarian Art’: The Emigre Hungarian Journals Egység and Akasztott Ember, 1922–23”, *Art Journal*, Spring (1993): https://monoskop.org/images/b/b8/Botar_Oliver_AI_1993_From_the_Avant-Garde_to_Proletarian_Art.pdf.

³⁹ Jász, „Így kezdődött”, 1137.

nalhoz, hogy valóban számos Kassák-írást tett a lapba, közölte saját drámáját és tanulmányait is, illetve olyan német nyelvű expresszionista költeményeket, amelyek szavalókóruossal is hatásosan előadhatók. Az általa beválasztott anyagokból az derül ki: vagy egyfajta szelíd nevelő-terelgető célzattal – tehát az irányvonalban nem túl éles váltást jelentő szövegeket megjelentve – járt el, vagy kifejezetten a proletkult-os előadásokhoz felhasználható írásokat helyezett el a lapban (a valóban elő is adott *Emberek* című drámáját, vagy oktató jellegű cikkeket a helyes szavalás elsajátításához, a kórus szerepének megértéséhez stb.).

Amikor a szovjet kezdeményezések után a Csehszlovákiai Kommunista Párt 1921 augusztusában felhívást bocsát ki a proletkult megalakítására és Prágában is létrejön a proletkult osztály, a kassai pártszervezet is csatlakozik a mozgalomhoz, és létrehozza saját ilyen jellegű csoportját, amelynek eseményeit, fórumait és „intézményeit” – munkásesteket, szavalóiskolát, analfabéta- és eszperantó-tanfolyamot, természettudományi és marxista előadásokat – Mácza János, Hidas Antal, Szántó Judit, Kassai Géza és mások szervezik. A munkásesteken verseket, jelene- teket, rövidebb zeneszámokat adnak elő. A kassai proletkult szervezet ezen estjein foglalkoztak a munkásmozgalom aktuális kérdéseivel, és mindeközben kulturális feladatokat is vállalnak: a fellépők – akik egyike volt Szántó Judit is – részben klasszikusokat vonultatnak fel, mármint olyan szerzőket, akik az ő baloldali és/ vagy avantgárd nézőpontjukból klasszikusnak minősülnek: Petőfit és Adyt szaval- nak. Emellett – főleg kezdetben – bemutatnak avantgárd költeményeket is: Kas- sák és Barta mellett mindenekelőtt Komját Aladár és Forbáth Imre versei voltak népszerűek, s Gábor Andor és Mácza János fordításainak a segítségével az előadók a külföldi költőkkel (például a csehszlovákiai születésű, német anyanyelvű költő Weiskopffal) is megismertetik a hallgatóságot. Bár ők maguk alapvetően mozgó- sító jellegű aktivista – a versnyelvet illetően ekkorra, 1922-re már viszonylag be- fogadhatóvá vált expresszionista – szövegekkel próbálkoznak, rá kell jönniük, hogy a munkásközönség befogadókészsége meglehetősen szűk, ezért áttérnek a közérthetőbb, hagyományosabb poémák bemutatására, például Gábor Andor- verseket visznek ezekre az estekre. (Sajátos fejlemény, hogy a kivételt képező Kas- sák Lajos–Simon Jolán-est után a *Munkás* lapjain az „M.” monogramot használó szerző – minden bizonnyal Mácza – jónak látja elmagyarázni a nyilván értetlen- kedő olvasóknak/közönségnek, mennyiben tekinthető a dadaista vers – nyilván: dadaista előadásban – mégiscsak a proletkult vállalható irányának, tudniillik hogy a való világra jellemző káoszt képezi le.) A kassai est fellépőinek előadói stílusa nem volt avantgárdnak tekinthető még avantgárd közvetítendő darab ese- tében sem, cél volt ugyanis, hogy legalább az interpretáció könnyítse a befoga- dást. Éppen Szántó Judit mesélte el Botka Ferencnek, hogy

„a szavalók egyszerű, közérthető eszközökkel tolmácsolták a verseket. Külsőleg és póz helyett a költemény mondanivalójának minél pontosabb visszaadására törekedtek. Ezt a közvetlen magatartást öltözködésükkel is aláhúzták: mind a nők, mind a férfiak fekete orosz ingben jelentek meg a dobogón.”⁴⁰

A munkásesteken emellett Karinthy-, Čapek-⁴¹ és Upton Sinclair-jeleneteket adnak elő,⁴² Andrejev *Egy eset* című satirikus játékát, továbbá Gorkij *Az anya* című regényének végjelenetét. E bemutatóknak a szervezésében, rendezésében, illetve szereplőként Hidas Antal – továbbá Kassai Géza, Kormos Imre és Mácza Jánosné – mellett Szántó Judit is részt vesz.⁴³ Mácza János *Emberek* című, a naturalizmus és expresszionizmus határvidékére helyezhető darabját⁴⁴ 1921 decemberében egy proletkult előadás keretében viszi színpadra a műkedvelő társulat, a háromszereplős darabban a nagylányt Mácza Jánosné, az anyát Szántó Judit, a tüdőbeteg fiút Hidas Antal játssza. Az anya a színpad sarkában krumplit hámoz, a fiú – akinek soványságát az ingére fekete vonallal rajzolt bordák hivatottak kifejezni – folyamatosan azon dühöng, hogy az orvos és egy jótékonykodó úrihölgy mennyire használhatatlan és képmutató tanácsokkal látták el, tudniillik hogy a minőségi táplálkozás és a jó levegő segítené a gyógyulását. Megérkezik a lány, pénzt hoz és élelmiszert, s utóbb kiderült, hogy ezért saját testét kellett árulnia: a családban veszekedés tör ki, az anya vigasztalhatatlanul zokog. Az előadás végén – bár a pár héttel később nyomtatásban megjelent darabban ez nincs benne, csak Botkánál olvashatjuk – a színészek felálltak, és együtt kiáltották a darabban többször is elhangzott javallatot: „Tej, vaj, tojás!”

Szántó Judit ugyancsak fellép Karinthy *A bűvös szék* című darabjában,⁴⁵ ahol a címszereplő tárgy mulatságos módon – a beleülőt igazmondásra kényszerítve – leplezi le az eltitkolt ügyeket (panamákat, házasságtöréseket) egy országos intézmény osztályvezetőjének irodájában. Minthogy a tényleges „színészgárda” elég kicsi volt, valószínűsíthető, hogy Szántó Judit játszott más darabokban is – ezeknek a bemutatójáról nem állnak rendelkezésre dokumentumok, beszámolók.

⁴⁰ БОТКА, „A kassai proletkult színielőadásai 1. Szavalóestek”, *A Hét* 7, 51. sz. (1962): 14.

⁴¹ Karel Čapek *A rovarok élete* Mácza János és Fried Jenő fordítása, 1922-ben bemutatta a kassai Nemzeti Színház is.

⁴² A Jimmy Higgins színpadi változatát.

⁴³ JÁSZ, *Így kezdődött*, 1138.

⁴⁴ Írásban megjelent a *Kassai Munkás* című lapban: január 4., 3. sz. (1922): 2. Idézi még: БОТКА, *Kassai Munkás 1907–1937* (Budapest: Akadémiai Kiadó), 87–88.

⁴⁵ БОТКА, „A kassai proletkult színielőadásai 2. Jelenetek, tömegjátékok”, *A Hét* 7, 52. sz. (1962): 14.

Pál Judit, a szavalókórus szólistája

A szavalókórust már a baloldali mozgalomban is a tömegek hangjaként értelmezték, az avantgárd mozgalomban pedig a tömegművészet, vagy a művészet tömegszellemének *par excellence* műfajaként tekintettek rá (különösen ha tömegjátékok részeként alkalmazták). Mindemellett természetesen nem új fejlemény volt, hanem ősi formáknak az örököse (az avantgardisták ezt a hagyományt hol hangsúlyozni, hol tagadni igyekeztek): visszanyúltak a ókori görög kórusig, az eksztatikus kollektív litániákig, sőt, ahogy Artaud állította, az óceániai primitív kultúrák „szintetikus” színi szemléletéhez is.⁴⁶ Mint Szolláth Dávid is írja, a beszélőkórus a tízes-húszas évek fordulójára Szovjet-Oroszországban már túl volt az első kísérletein, és Mácza már a tanácsállam kultúrprogramjának összeállításakor számba vette mint kollektív jellegű művészi lehetőséget (1921)⁴⁷ – s erre alapozta az 1922-es kassai tömegjátékok projektjét is.

A szavalókórusok kassai bemutatkozásáról nem tudunk sokat, de az kétségtelen, hogy a *Kassai Munkás* eleve sokat tett – Mácza idejében, és később is – a műfaj magyarországi elismertetéséért az orosz, és főként a német előzmények nyomán:

„Magyarországon elsősorban a német törekvések éreztették hatásukat. A politikai emigráció révén a magyar munkás-szavalókórusoknak közvetlen kapcsolatuk volt a hasonló berlini, bécsi, lipcsei törekvésekkel. [...] A német expresszionista költészet közvetítésében (a kórusversek nagy része idesorolható) kiemelkedő szerepe volt a »Kassai Munkásnak« éppen úgy, mint az orosz szocialista költészet közvetítésében. Richard Dehmel, Johannes R. Becher, Ernst Toller, Brúnó Schönlank, Franz Weiskopf, Erich Mühsam versei, melyek a magyar szavalókórusok állandó és kedvelt műsorszámái voltak, többnyire e lapban jelentek meg először magyarul.”⁴⁸

A kassai proletkult szervezet 1922. május elsejei ünnepségén megrendezett háromszáz fős tömegjátékokat azonban inkább az orosz példa ihlette, különösen mivel Mácza a Téli Palota bevételét százezres (!) tömeggel eljátszó Korzsencevvel személyes kapcsolatot ápolt (ugyanakkor Hidas is tervezte szavalókórusok összevonásával egy oratórium alkotását). A közönség ideológiai előkészítése megkezdődik a *Munkás* (a volt *Kassai Munkás*) 1922. április 20-i számában, amelyben a májusi tömegünnepélyre felkészítő kurzust, *A tömeg* című cikkben a népgyűléseket és a

⁴⁶ R. KOCSIS Rózsa, „A magyar szocialista drámai-színepi avantgarde”, in SZABOLCSI Miklós és ILLÉS László, szerk., *Meghallói a Törvényeknek: Tanulmányok a szocialista irodalom történetéből* 3. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 148–184, 165.

⁴⁷ SZOLLÁTH, „A forradalom rítusai...”, 56.

⁴⁸ KÖVÁGÓ Sarolta, „Szavalókórusok a munkásmozgalomban (1926–1933)”, *Párttörténeti Közlemények* 26, 2. sz. (1980): 77–102, 80.

tüntetésekkel jelölik meg példaként, ahol a „látszólagos káoszt az együttlét renddé” formálja; a kórus ennek kicsinyített, egységesebbnek tűnő mása: „látszatra kaotikus, érzésben azonban egy”.⁴⁹ Hidas Antal és Mácza (vagy egyedül csak Mácza? – erről megoszlanak a vélemények) írják az ünnepély szövegét, a *Május* című „megakórust”, melynek jelenetező előadásához terveik szerint munkások egész tömegeinek kellett felvonulnia. A proletkult szervezet a kórusok beszerzéséhez felveszi a kapcsolatot a különböző szakmák képviselőivel, és öt kart (két férfi-, egy női, egy gyerek- és egy ifjúnunkáskórust) toboroz, akik azonnal megkezdik a próbákat. Maga a szöveg nem maradt fenn, cselekményéről azonban értesülhetünk egy korabeli újságból.⁵⁰ A tömegjáték lezajlásának körülményeiről Botka Ferenc ad tájékoztatást, aki éppen a hajdani résztvevő és szervező, Szántó Judit szóbeli beszámolója alapján írta meg 1962-es cikkét. „A tömeget jelképező kórusok”, olvassuk a Botka által ugyancsak idézett korabeli riportban, „az ember nyomorúságát és bajait panaszzalják, amikor jön valaki és azt mondja nekik, hogy mindennek a betű az oka. A tömeg (kórus) meghallgatja az illetőt és elhatározza, hogy megvizsgálja a dolgot: igaz-e, hogy a betű öl?” A színre behoznak két hatalmas újságot (a polgári és a munkássajtó egy-egy darabját), az ő versengésükről szól maga a darab. Ennek keretében az egyes cikkeket szereplők jelenítik meg, illetve egyes esetekben – például a „Kultúra” rovat írásainak esetében – azok a csoportok személyesítik meg, akiről a „cikk” szól: a dalárda, a természetbarátok szövetsége, a cserkészek stb. A küzdelem végeredményének eldöntéséhez lassanként felélednek a kórusok. A tömegjátékot a kassai Kálvária-hegyen adták elő, s

„a kísérszöveget, s a játék elejét és végét jelző versösszefoglalókat több száz tagú kórus harsogja a szürkületbe. A közönség megbabonázva hallgatja az emberhangok orgonájának ezt az újszerű és magávalragadó szimfóniáját. A műsor végén ítél a tömeg: fáklyák fényénél felgyújtja és elégeti a polgári sajtó hazug, népbutító termékeit. A munkássajtó makettjét többszáz wattos égők fényébe vonja.”⁵¹

Szántó Judit 1924 végén tér vissza Budapestre, férjétől elválik (aki elhagyta egy barátnője miatt), s egyedül neveli négyéves gyermekét – hogy otthon maradhasson vele, kitanulja az esernyőkészítő-szakmát. Önéletrajza szerint előbb a 11. kerületi szocdemeknél dolgozik, majd: „Vági Istvánnal szervezője lettem a később megalakuló Magyarországi Szocialista Munkás Pártnak. Itt már munkám nagyobb részét szavalással és kórus betanítással folytattam.”⁵² Tasi József kutatása szerint 1924. no-

⁴⁹ [Szerző nélkül], „A tömeg”, *Munkás* április 20. (1922): 2.

⁵⁰ Én nem találtam meg a beszámolót, a korabeli újságcikre Botka Ferenc hivatkozik: БОТКА, „A kassai proletkult színelőadásai”, 2.

⁵¹ Uo., 2.

⁵² Szántó Judit önéletrajza (1954), PIM, V. 3482/123.

vember 5-én a Magyarországi Szociáldemokrata Párt Ferenc téri szervezetének Internacionálé-émlékünnepélyén három verset is szaval, Adami Conneltól (?), Kassák Lajostól és Babits Mihálytól.

A kommunista Tamás Aladár az AMSZ dalkarának és műkedvelő gárdájának kísérletező kedvű tagjaiból hozza létre 1926-ban munkáskórusát, s mivel nincsenek elegen, kiegészíti a Természetbarát Szövetség 7. kerületi csoportjából és az MSZMP-ből érkező emberekkel is – köztük éppen Pál (Szántó) Judittal, aki viszont kifejezetten szólistának érkezik a társulathoz. A szavalókórus, melynek kezdeti tevékenységében részt vállalt Palasovszky Ödön, az *Új Föld*-estek keretében mutatkozott be a Zeneakadémián.⁵³ Az *Új Föld*-estek erős munkásmozgalmi kötődése mellett avantgárd jellegű vállalkozásként értékelhető mint Palasovszky Ödön egyik legfontosabb projektje, akinek előadóestjeit – ahol fellép Madzsar Alice és mozgásművészeti csoportja is – mozgás, beszéd, zene ötvözése jellemzi. Utóbbiak egyébként többször fellépnek az AMSZ kultúrestjein is, Palasovszky pedig rendezőként beszáll az AMSZ műkedvelő csoportjának munkájába is. (Jákfalvi Magdolna ezt az egymásba érést úgy fogalmazza meg, hogy az *Új Föld*-esteken, ahol először lépett fel az AMSZ szavalókórusa és Palasovszky Ödön parlandókórusa, „a személyi viszonyokban már nem érintett utókori értelmező előtt [...] „végérvényesen összekeveredik [...] a társadalompolitikai aktivitás és művészi szándék”).⁵⁴ Palasovszky Ödön így emlékszik vissza a két csoportosulás időleges fúziójára:

„Az élszínpadok sorában [Palasovszky élszínpadon, mint el is mondja ugyanezen írásában, kísérleti színpadot ért. – F. Gy.] a Zöld Szamárszínház folytatásaként második volt a sokat támadott Új Föld. [...] 1926 májusától – 1927 áprilisáig több *Új Föld*-estét rendeztünk Tamás Aladárral a Zeneakadémián. Ezek az előadások túlnyomóan kísérleti jellegűek voltak, de fontos eredményeket is hoztak. Így pl. itt mutattuk be először Majakovszkij műveit is a magyar közönségnek, a *150 milliót* és a *Balra marsot*, amelyek aztán későbbi előadásaink kapcsán általánosan ismertté váltak. Ezeken az estéken mutatkoztak be újtörekvésű fiatal muzsikusaink: Szelényi István, Kadosa Pál, Szabó Ferenc, Laczki József (Kozma József) és mások, Honegger, Hindemith, Berg műveinek tolmácsolásával és saját szerzeményeikkel. Itt léptettük fel először a *Munkás-kórust*, a későbbi *100%-kórust*, az MSZMP és a TTE tagjainak részvételével –, ekkor még az AMSZ égisze alatt. Itt mutattuk be az első szavaló- és tánckórust is, Kövesházi Ágnes és Magda Mária (Róna Magda) vezetésével.”⁵⁵

⁵³ KÖVÁGÓ, *Szavalókórusok a munkásmozgalmában (1926–1933)*, 81–82.

⁵⁴ JÁKFALVI, *Avantgárd – színház – politika*, 53–54.

⁵⁵ PALASOVSZKY ÖDÖN, „A húszas évek munkás-kultúrharcairól”, *Párttörténeti Közlemények* 10, 2. sz. (1964): 172–179, 174.

Szolláth Dávid kiemeli Szántó Judit jelentős közvetítő szerepét a húszas évek közepén, hiszen a kassai proletkult színpadi és kultúrmozgalmi tudását ő adhatta át az ekkor meginduló pesti szavalókórusok szervezőinek (még ha azok később előszere-ttel is emlegették mozgalmuk előzménynélküliségét).⁵⁶ Tamás Aladár visszaemlé-kezéseiből valóban úgy tűnik, Szántó Judit megszította ezeket a szavalókórus tekin-tetében nagyon fontos tapasztalatokat, kezdeményező szerepet vállalt a próbákon, s sokat segített az *Új Föld*-est Majakovszkij-előadásának kialakításában, de magának a műfajnak és formációnak a létrehozását nem ő találhatta ki, hiszen már próbák közben csatlakozott a szerveződő kórushoz, akkor ugyanis, amikor kiderült, hogy tömegkórushoz nem tudnak elegendő embert biztosítani, s a női szólisták sem bi-zonyultak megfelelőnek.⁵⁷ Mindenesetre Palasovszky Ödön emlékei szerint is veze-tő szerepet vitt Szántó Judit a kórusvezetésben, őt legalábbis együtt keresték fel Tamás Aladárral – vagyis együtt csatlakoztatták a szavalókórust mint munkásmoz-galmi szerveződést az avantgárd kísérletekhez.⁵⁸

(Az AMSZ szavalókórusa 1927 augusztusától az illegális KMP legális folyóiratá-nak, a *100%*-nak a kórusaként működik, de ekkor Szántó Judit már nincs jelen. Legalábbis Tamás Aladár később azt írja, rögtön az *Új Föld*-est után vált meg női szólistájuk a kórustól⁵⁹ – e kijelentésnek ellentmond egy Tasi József által talált, azó-

⁵⁶ SZOLLÁTH, „A forradalom rítusai...”, 56. Szolláth Dávid ezen kijelentéséhez erre a tanulmányra hivatkozik: KÖVÁGÓ Sarolta és SZABÓ G. Zoltán, „József Attila és a szavalókórus: Adalék a költő párizsi tartózkodásához”, *Irodalomtörténet* 62, 3. sz. (1980): 771–775.

⁵⁷ „A próbák azonban még így is akadoztak. Úgy véltem: elsősorban mivel kevesen vagyunk. A kórus taglétszáma ebben az időben húsz-huszonöt körül ingadozott. Pedig már az »egész városban« arról beszéltek, hogy a Zeneakadémián ötven tagú munkáskórus fog verset szavalni. Megkerestem Dallos Ferencet, a VII. kerületi természetbarát csoport vezetőjét. [...] Vállalta: beszél a csoport tagjaival, hogy közülük legalább húszán jelentkezzenek nálunk. De csak a zeneakadémiai előadásra. Így is történt. Különösen sokat buzgólkodott érdekünkben húga, Dallos Duci, és neki köszönhetjük, hogy a felajánlott számot jóval túlhaladták. Úgy véltem azonban: még mindig nem vagyunk elegen. A próbákon javult ugyan a vers interpretálása, de a tömeghatás szugesztivitásának eléréséhez még mindig kevesen voltunk. Pápa Józsefnek panasoltam el bánatomat, aki ígéretet tett, hogy a Magyarországi Szocialista Munkáspárt fiataljai közül fog meggyőzni legalább húszat, hogy vegyenek részt a próbákon és az előadáson. Szavát állta. Sőt: egyik este beállított a próbára Pál (Szántó) Judit, ő is vállalkozott a szereplésre. Jelentkezése különösen jól jött, a kórusnak állandó nehézségei voltak női szavalókkal. Lelkesen és kezdeményezően kapcsolódott az előkészületekbe, és Majakovszkij verse hamarosan színesen és erőteljesen kezdett szárnyalni.” TAMÁS Aladár, „Kék zubbony alatt piros szív”, *Új Írás* 12, 8. sz. (1972): 25–33, 26–27.

⁵⁸ PALASOVSZKY, „A húszas évek munkás-kultúrharcairól”, 174.

⁵⁹ TAMÁS Aladár, „Az első magyarországi munkás szavalókórus”, *Helikon* 16, 1. sz. (1970): 130–131, 130. („Megfelelő női szóló szavalója azonban a kórusnak nem volt. Itt is Pápa József segített ki: elküldte hozzánk Szántó Juditot. Ő vállalta is ezt a szerepet [más verseket is és máskor is szavalt], azonban az előadás után megvált a kórustól. Helyette, ugyancsak az MSZMP-ből jött Lányi Olga, aki aztán a szavalókórus fennállásának egész ideje alatt mindvégig kitartott.”)

ta elveszett programfüzet, amely szerint az AMSZ-kórusnak ugyanezen gárdája lép fel február 15-én az MSZDP 9. kerületi szervezetében is, majd 17-én, Csepelen, a Munkásotthon Somogyi Béla-emlékünnepevényén, férfi szólóját Hornyák Lipót csepei vasmunkás volt, a női szólót Pál (Szántó) Judit mondja. A programban Ernst Toller *Requiem* és Majakovszkij *Kékszubbonyosok* című műveit tüntetik fel. Egy 1927. január 15-i meghívó az újpesti munkásesperantisták művészestjére ugyancsak „az Új Föld művésztszatsaság” tagjaként emlegeti, s az *Új Föld* április 9-i és 29-i estjein szintén fontos szerephez jut.)⁶⁰

Szántó Judit tehát szólístaként részt vállal az 1926. október 23-án megrendezett *Új Föld*-est *Balra mars* című szavalókórus-bemutatóján is (emellett Tasi József szerint szerepelt Tamás Aladár *Üveglábakon jár a szél* című kórusában is).⁶¹ A *Balra mars* eredetileg ugyan Majakovszkij-vers (*Kékszubbonyosok*), de Tamás Aladár a szavalókórus-verzióban jelentősen átírja a szöveget: nem csupán „áthangszere-li”, de – mint ez egyébként szavalókórus-gyűjteményében is látható⁶² – több verssort hozzá is told. Szántó Judit Botka Ferencnek szóban számol be a bemutatóról, s nyilván kisebb túlzásoktól sem mentes visszaemlékezését az irodalomtörténész így foglalja össze:

„Szavalókórust hallunk, ötven férfi és nő áll ék alakban a dobogón – oroszos kék ingben és fekete nadrágban, illetve szoknyában. A kórusvezető, Pál Judit, elvből nem megy ki a többiek elé. Közülük, a tömeg közül irányítja a szóló és a kar kemény pörölycsapásokra emlékeztető hangváltakozását: »Férfi szóló: Elsötétült-e a sas szeme Vagy a múltba meredünk tán? Kar: Lehulló múlt fölött a győzelem új arca. Férfi szóló: Lehulló múlt fölött a

⁶⁰ A fellépések többségének megtörténtéről lásd: TASI József, „Fenyő László – Szántó Judit – József Attila”, *Tiszatáj* 34, 11. sz. (1980): 57–61. Az *Újság* például így hirdeti az 1926. október 23-i estet: „Az Új Föld előadóestélye. Az újtörekvő művészek október 23-án rendezik harmadik nagy nemzetközi estjüket a Zeneakadémia nagytermében. Bel- és külföldi írók reprezentatív alkotásain kívül új zene, tánc és szavalókórusok szerepelnek az este programján. Majakovszkij, Obsfeldler, Palasovsky, Pápa József, Kis Hugó, Reményik Zsigmond és Tamás Aladár műveiből Fenyő Rózsai, Lányi Olga, Pál Judit, Palasovszky Ödön, Peéry Piroška és Somló István adnak elő. Förstner Magda, Kövesházi Ágnes és Magda Mária új táncszámokkal szerepelnek. Kadosa Pál, Szabó Ferenc, Szelényi István és Weisshaus Imre zenekompozícióit Biró Miklós, Gellért Ferenc, Léner Jenő és Roth György interpretálják.” *Az Újság*, október 15. (1926): 10. Az 1927. április 29-i est hirdetése a *Népszavában*: „Az Új Föld előadóestje. Az új művészi szellem eredményeit, a kollektív megnyilvánulási formát mutatja be az Új Föld április 29-i előadóestjén a Zeneakadémia kamaratermében. Szakítva az individuális szavalást móddal, 40–50 tagú munkáskórusok szavalják el a költeményeket. Ezenkívül új zene, tánc és játékok szerepelnek az est műsorán, amelynek szereplői közül ki kell emelni Fenyő Rózsai, Kövesházi Ágnes, Palasovszky Ödön, Pál Judit, Szelényi István előadóművészeket és az Alkoholelles Munkásszövetség szavalókórusát.” *Népszava* 55, április 27. (1927): 9.

⁶¹ Uo.

⁶² TAMÁS Aladár, *Szavalókórusok* (Budapest: Krausz és társa, 100% Könyvtár, 1928).

győzelem új arca. Kar: Bátrak harsonája a riadót fújja! Férfi szóló: Bátrak harsonája a riadót fújja! Kar: Zászlók tapétázzák az eget! Férfi szóló: Zászlók tapétázzák az eget. Női szóló: KI az aki jobbra lépeget?! Kar: Ki az aki jobbra lépeget?! Balra! Balra! Balra!« A közönség megbabonázva hallgatja az egész termet szinte szétrobbantó, dörgő versfinálét. Amikor az utolsó soroknál, a vers felhívásának megfelelően, az egész kórus mozgásba jön, s teljes tömegével egyet balra lép, az első sorban ülő polgárok ijedten felugrálnak, iszkolnak ki.”⁶³

Az *Új Föld*-esteken a *Kézzubbonyosok* (azaz a *Balra mars*) – e határozott, lépő mozdulat ellenére – elsősorban szövegmondáson alapuló „beszélőkórus”, de mellette már „szavaló- és tánckórust”, azaz „mozgáskórust” is bemutatnak. Hannes Küpper *Így áll a dolog* című versének női és férfikar általi bemutatóját Kövesházi Ágnes és Róna Magda illusztrálja tánccal, Palasovszky pedig parlandókórusral kísérletezik. (A beszélőkórusban szereplés önmagában nem követel különösebb színészi képességeket, legalábbis Tamás Aladár *Szavalókórusok* című könyvében ez nem kívánalom: tiszta, érthető beszéd szükségeltetik hozzá, s a szólistának végképp hibátlan artikulációval, megfelelő hanghordozással és csengő hangon kell szavalnia.⁶⁴ Tekintve tehát a követelményeket, Szántó Juditnak szólistaként különösebben nem kellett innovatívnak lennie, előadásmódját nem kellett „avantgárdra” igazítania.) A *Nyugat* tudósítójának, Fenyő Lászlónak – aki az *Új Föld*-előadás nagyrészéről egyébként igen kritikus hangvételben ír – ez a műsorszám kifejezetten elnyeri a tetszését mint kollektív produktum, amely „a szocialista agitáció hatásos eszközének bizonyult”.⁶⁵ (Tegyük hozzá, a női szólista is, s így lesz Fenyő László élettársa, amíg József Attila el nem hódítja tőle.)

Szántó Judit előadóművészi tevékenysége 1928-ig tart – azonban utána is tanít be kórusokat.⁶⁶ Kóvágyó Sarolta és Szabó G. Zoltán egyenesen arra jutnak, hogy József Attila kórusversei – például *Szocialisták, Munkások kórusa* – az 1930-as évek elején a Szántó Judit révén megismert kórusmozgalom, a látogatott próbák, betanítások folyamán leszűrt tanulságok nyomán születnek meg: ezek hatására tisztázódnak a

⁶³ BOTKA, „Majakovszkij verseinek első nyilvános előadásai Magyarországon”, *Ország-Világ* 4, 15. sz. (1960): 5.

⁶⁴ TAMÁS, *Szavalókórusok*, 4.

⁶⁵ FENYŐ László, „Az Új Föld előadóestje”, *Nyugat* 19, 21. sz. (1926): 711. Fenyő azért Reményik és Palasovszky tehetségét is elismeri, bár utóbbiról ezt írja: „Palasovszkyban van valami a Savonarolák lázas, szuggeráló fajtájából, sápadó arcán a két látomásos szemével, papos kenetben úszó hangja olykor hisztériásan átizzik – őbenne hitté vált, ami a többiekben csak racionális eltökéltség. Kétségtelenül egyéniség, akinek modoros maszkján minduntalan átüt valami heves lírai pazarlás: igazán kár, hogy ez az »alle Kräfte dargeboten« a betegség talajából táplálkozik.”

⁶⁶ Erre utal például József Attila neki címzett több levele is 1931 elején, amelyekben hiányolja a gyöngyösi kóruspróbák miatt több napra távollévő élettársát. JÓZSEF Attila *levelezése*, szerk. H. BAGÓ Ilona, HEGYI Katalin és STOLL Béla (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 368–370.

költőben azok a formaproblémák (hangsúlyos, ritmizálható sorok, ismétlések), amelyek szükségesnek bizonyulnak e költemények megalkotásához.⁶⁷

Szántó Judit avantgárd *szépirodalmi* tevékenysége – hasonlóan a szintén *Ma* szerzőjeként a tízes években feltűnő Réti (Róna/Komját) Irénéhez vagy Kádár Erzsébetéhez (Elisabeth Karréhoz) – tehát kísérlet, próbálkozás azon a határterületen, ahol a munkásmozgalom és az avantgárd összeér. Önmagában valóban nem tekinthető kiemelkedő teljesítménynek, ám jelenségként a fenti kontextusokban – azaz egyrészt az avantgárd „balszárnyának” (s különösen ennek nőtörténeti) feltérképezésekor, másrészt a *Ma* igen kevés nőírójának számbavételekor – mindenképpen felkeltheti érdeklődésünket.

⁶⁷ KÓVÁGÓ és SZABÓ G., „József Attila és a szavalókórus”, 774.